

# В Капана на комунистическата

# цензура

Когато през май 1945 г. Георги Димитров изпраща прословутото си писмо до СБП, с което призовава писателите и критиците „да чистят българската литературна нива от зловредни плевели“, капанът на комунистическата цензура е вече заложен. По отношение на пресата, книгоиздаването и библиотечните фондове новата власт започва да плете мрежата си от забрани, всеобхватна идеологизация и профилактично-наказателни акции още в първите дни след 9 септември 1944 г. Незабавно са спрени периодичните издания, смятани за близки до предишните управляващи, и макар все още да се заявява като военновременна и антифашистка, новата цензура почти веднага започва да изпълнява политико-идеологически функции. Тези първи несистемни стъпки, както и следващите фази на вече институционализираната тоталитарна цензура са проследени в сборника за цензурата, съставен от Пламен Дойнов. Уточнението е, че акцентът пада „върху произведения от български автори в системата за създаване, публикуване, разпространение и достъп до книгите в НРБ, а не изобщо върху цензурата в медиите и публичното пространство“.

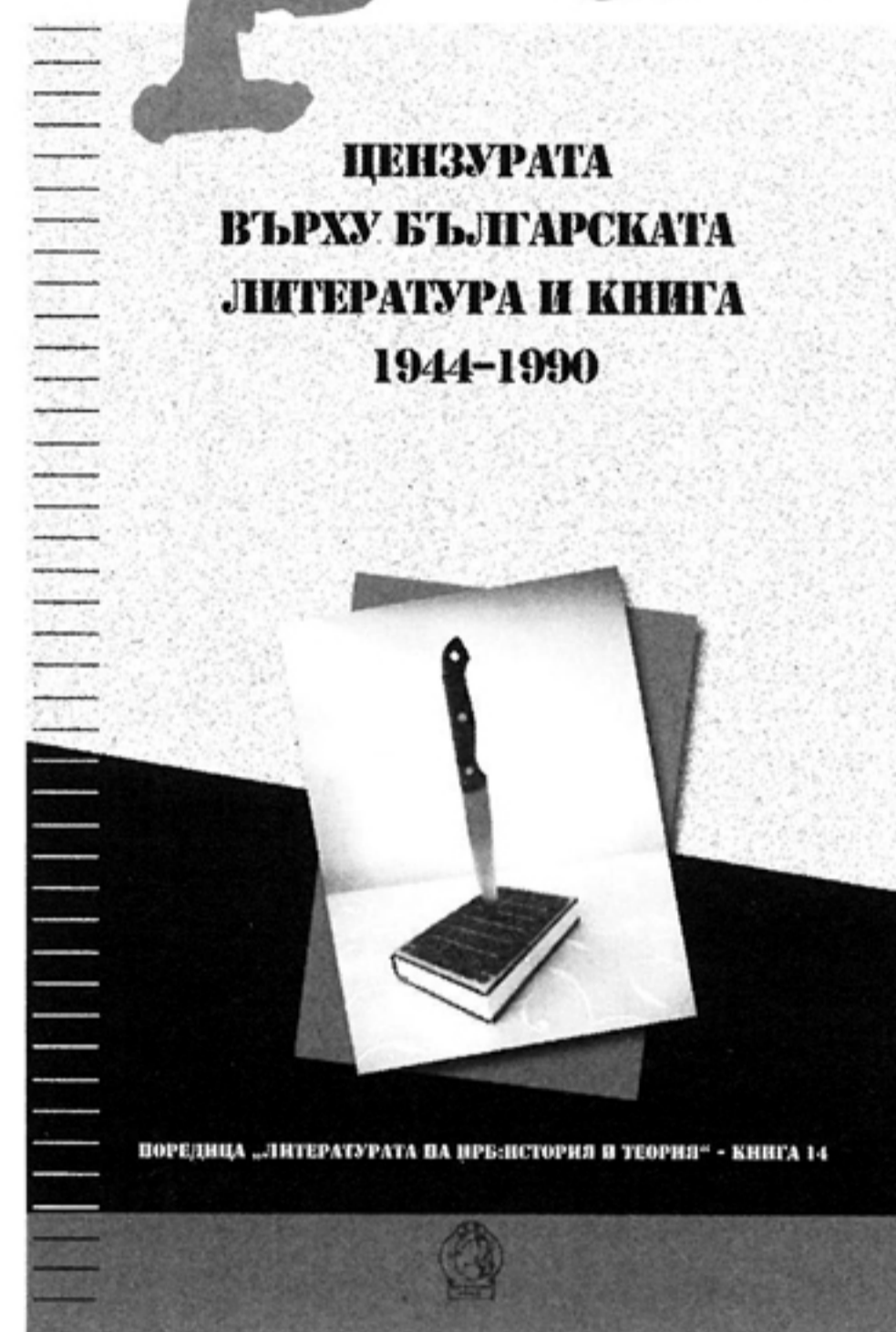
Изследването е организирано в три раздела: първият онагледява изграждането на системата за контрол върху авторите и книгоиздаването; във втория са включени свидетелства, разкриващи цензурните практики *отвътре*; и накрая са разглеждани няколко характерни случая с цензурирани творби и автори – например темите за цензурата по отношение на религиозната литература (Живко Лефтеров); за ролята на Министерството на народното

**„Цензурата върху българската литература и книга 1944–1990“, съставител Пламен Дойнов, Издателство „Кралица Маб“, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, 2018 г.**

просвещение като идеологически надзорник на литературата и по-конкретно за опитите в това отношение с творчеството на Яворов (Огняна Георгиева-Тенева); за автоцензурата и историческото време в романа „Отклонение“ (Методи Методиев); за една от гонените книги – „Фашизмът“ на Желю Желев (Антоанета Алипиева).

## Книгоиздаване по съветски модел

Любопитно е уточнението (на Живко Лефтеров), че веднага след 1944 г. новата власт е инструктирана от Москва да не въвежда директно съветския политически модел, тъй като войната продължава и е необходимо съобразяване със съюзниците САЩ и Великобритания. Въпреки това в страната се разгръщат репресии спрямо дотогавашния елит, взети са и незабавни мерки за цензуриране



на всяко алтернативно на марксизма знание. Предложеният от авторите разказ разкрива отчетливо изпреварващото съобразяване от страна на българските власти с директивите, пристигащи от Москва. И това е характерно за всички етапи и форми на цензуриране в комунистическа България. Разбираме например, че в самото начало на октомври 1944 г. – няколко седмици преди да бъде сложен българският подпис под Московското примирие, според което издаването и разпространението на всякаква литература в България трябва да става по споразумение със съюзното (съветското) главно командване – изпреварващо е прието постановление на Министерския съвет за изземане от държавата на всички книги с фашистки характер и на „книгите, написани против Съветския съюз“. Всичко това е потвърдено ясно в писмо на Георги Димитров до Трайчо Костов от края на 1944 г., в което директно

се заявява, че „под флага на военната цензура... трябва грастично да се проведе и другата, политическата цензура, като не се допуска в печата нищо, което вреди на делото на Отечествения фронт“ (Пламен Дойнов).

Изземването на частните печатници е първата цел на двете правителства, оглавявани от Георги Димитров (1946/1949 г.). Не закъснява и ликвидиранието на частните книгоиздателства – според някои анализатори към 9 септември те са около 125, а след национализацията през 1948 г. цялата книжна продукция се поема от 13 държавни и обществени предприятия. Въвежда се съветската практика да се изработва държавен тематичен план за книгопроизводство в рамките на календарната година. Първият подобен план на Главната дирекция на издателствата е за 1951 г. (Илко Пенелов). Една година по-късно – през октомври 1952 – е създадено Главното управление по въпросите на литературата и издателствата (Главлит), чиято основна задача е съставянето на списъци със забранени произведения, неотговарящи на принципите за „утвърждаване на марксизма-ленинизма“ (Живко Лефтеров). Трудно е да се дефинира обхватът на преследваната литература, която през 1945 г. е наричана „фашистка“, а след 1952 г. – „вредна“. Показателно е ликвидиранието на образователния плурализъм и скрояването на учебната литература по строга социалистическа (съветска) мярка, в резултат на което „програмите по литература от 50-те години изключват „македонската“ и „военната“ поезия на Вазов, индивидуалистичната поезия на Пенчо Славейков, модернизма и авангардизма, „реакционния“ романтизъм на Йовков и пр.“ (Огняна Георгиева-Тенева).

Освен *забраняващи* и *прочистващи* списъци се изготвят и *препоръчителни* такива – например съветската страна препоръчва издаването на определени съветски книги. Така постепенно НРБ се нарежда на първо място по разпространение на

съветската книга и съветския печат на глава от населението извън пределите на СССР. Например през 1974 г. за съветски периодични издания у нас са записани 1 444 892 абонати. През същата година в България се получават по 45 000 екземпляра от всеки брой на в. „Правда“, 53 000 от в. „Пионерская правда“, 109 000 от сп. „Работница“ и др. (Мария Огойска).

## Автоцензура и забрва

Както отбелязва Илко Пенелов, в резултат на тези фундаментални преобразования, копиращи съветския образец, идва момент, в който институционализираната цензура става излишна. Ако до 1957 г. политредакторите от Главлит се отнасят към произведенията като „полицаи“, от 60-те години насетне писателите в редакциите, едновременно редактори и цензори, се държат като „агенти под прикритие“, опитвайки се да преценят и „погпомогнат“ текста „отвътре“. Идва времето на *децентрализираната цензура* (Пламен Дойнов). Или, по сполучливия израз на Данило Киш, появява се нещо като *приятелска цензура*, „която представлява един вид преход от цензура към автоцензура“. Конкретни случаи на цензурни практики от по-късния соц във втората част на сборника разказват преводачката Федея Филкова и поетите Пламен Антоф и Рада Панчовска. В текста си за тази *полускрита цензура* Пламен Дойнов отбелязва нейните вариации. Все по-често тя не спира текста, но задава – например чрез *предговори* – нормата му за възприемане. Като водеща фигура в това отношение през 70-те е посочен Пантелей Зарев, който изпълнява „многократно ролята на *гарант* за излизане на произведения“, например на „Строители на съвременна България“ от Симеон Радев. *Персоналистичната цензура* контролира не представените за печат произведения, а направо имената на авторите – тук са посочени Константин Павлов, Стефан Гечев, Николай Кънчев, Георги Божинов и др. *Автоцензурата* е изработен от автора модел как да пише така, че да

бъде публикуван, като нерядко съгласието му с редакторско-цензорските изисквания е също проява на автоцензура. Така безусловно свързана с темата за цензурата се оказва темата за *мълчанието* и *забрвата*. Принуден да замълчи „с опустошен от мисли лоб“ е поет като Атанас Далчев.

## Размразяване с „комплекс за конформизъм“

Характерен белег на 70-те е демонстрираният стремеж на висшето партийно ръководство за масово *окултуряване* в НРБ (Мария Огойска). Постепенно духът от бутилката бива изпуснат, властта променя своите маниери – вече официално, „отгоре“ започват да играят на преустройство и гласност. Променя се и публичната среда, през 80-те години броженията на интелигенцията стават по-гръзки и публични и за разлика от предходните десетилетия, те са вече в центъра на политическото. Съвсем закономерно за финален акорд на това изследване е избран текст за Желю Желев и съдбата на неговата книга „Фашизмът“. „Разговорът за еволюцията, довела до ерозията на социализма, неизбежно стига до книгите-скандали“, твърди авторката А. Алипиева, добавяйки същевременно, че самият Желев никога не се отказва от марксизма и нагласата, че вътре в рамките на познатото може да се постигне корекция. Така или иначе тя признава, че в края на разглеждания период покрай „комплекса за конформизъм“ на българската интелигенция се засилват несъгласията и се заздравява „чувството за разширен периметър“. За „(не)осъзнат комплекс от живеенето и дейността ни през социализма, особено в станалия вече банален сравнителен контекст с Унгария, Чехословакия и Полша“, говори и историчката Наталия Христова (в статия за цензурата върху в. „Стършел“). Така във финалните редове на книгата се налага изводът, че „извършената под диктат „перестройка“ не води до автентични обществени процеси, респективно до подготвени хора, които да управляват новите обществени енергии“.